

ნონა კუპრეიშვილი

ენა, როგორც პერსონაჟი

ენის პერსონიფიკირების იდეა, რომელსაც სულ უფრო ხშირად მიმართავენ ლიტერატურული ტექსტების თანამედროვე მკვლევრები, გასულ საუკუნეში „ლინგვისტური შემოტრიალების“ სახელით ცნობილ მოვლენას უკავშირდება. სწორედ იგი იქცა კულტურის იმ განსაკუთრებულ ნიშნად, რომელმაც ადამიანის, სამყაროს შეცნობის საიდუმლო კოდი ენის ზედაპირიდან მის შუაგულში გადაიტანა. რეალობის შემეცნების ერთადერთ გამოცდილებად ამერიკიდან მიჩნეულ იქნა სწორედ ლინგვისტური გამოცდილება პრინციპით: შეუძლებელია აღიაროთ რაიმეს არსებობა მანამ, სანამ ის არ იქნება აღწერილი. გამოდის, რომ დესკრიფცია ახდენს საგნის აქტუალიზებას და განაპირობებს კულტურაში მის არსებობას [ბრაზ-გოვსკაია 2012: 14]. თუმცა სხვადასხვა ენობრივი თამაშების ფონზე თავად ენების განსხვავებული აღწერილობითი საშუალებები განაპირობებენ ჩვენი წარმოდგენების სისავსეს როგორც კონკრეტული რეალობის, ასევე, ზოგადად – ენის კომპეტენციის დონეზე. ასე რომ, „ლინგვისტური შემოტრიალება“ თავისი თვისებრივი სიახლის შემცველი მიდგომების გამო მთელი რიგი ჰუმანიტარული გამოკვლევებისათვის ქმნის ხედვის ახალ რაკურსს. ამ მიმართულებებით მომუშავე მეცნიერები კი ერთხმად აღიარებენ, რომ XX საუკუნის კულტურის „ენით მოხიზვლა“ შეიძლება კონსტატირებული იქნეს როგორც შემდგარი ფაქტი.

ამ ფაქტმა კი დადასტურება პოვა უკვე საკმაოდ კარგად ნაცნობ იდეებში:

- ა) ენა – როგორც ყოფიერების სახლი (მ. ჰაიდეგერი);
- ბ) ენა – როგორც ჩვენი არსებობის გარემო, რომელშიც ხდება ცხოვრებისა და ცნობიერების შერწყმა-შეერთება (ბ. გასპაროვი, კ. აპელი, ე. კასირერი);
- გ) ენა – როგორც არაცნობიერის სივრცე (ჟ. ლაკანი);
- დ) ენა – როგორც სოციალური გარემოს ფორმირების ინსტრუმენტი (მ. ფუკოს დისკურსული ფორმაციები და „არქივი“);
- ე) ენა – თვით სოციალური გარემო (ლ. ვიტგენშტეინის ენობ-

რივი თამაშები).

ეკონომიკური კრიტიკაც, როგორც უკანასკნელი პერიოდის ჰუმანიტარულ კვლევათა ერთ-ერთი ნოვატორული მიმართულება, ცხადია, ითვალისწინებს ამ დეფინიციებს და, შესაბამისად, ახდენს მისთვის მისაღები ენობრივი პრიორიტეტების დემონსტრირებას, მეტიც, ცნობილ ლინგვოკულტურულ პოზიციაში – კულტურა/მენტალობა – ენას თავისი კორექტივებიც შეაქვს. ვინაიდან ეკონომიკური კრიტიკის ინტერესის ძირითადი სფერო ის სოციალური, ეკონომიკური და კულტურული კონტექსტებია, რომლებშიც პიროვნება ან სოციალური ჯგუფი მუშაობს, ამიტომ აღნიშნული ტიპის კვლევებში ვერ იქნება – და არც არის წარმოდგენილი ენის მხოლოდ კომუნიკატორული ან აღწერილობითი ფუნქციები, არც ტექსტებში მანიფესტირებული შინაარსის (პერსონაჟების ქცევის, ფულადი ცნებების, ტროპების და ა. შ.) ტრადიციული ანალიზი, არამედ აქცენტირებულია ესთეტიკური ღირებულებების მონეტარული ღირებულებებით ჩანაცვლების რთული და მტკივნეული პროცესის მთელი სისრულით – ერთ პორტრეტირების პროცესი. ეს პროცესი კი იმდენად რეზონანსული იყო, რომ ევროპულ ლიტერატურაში, სადაც კაპიტალიზმმა ფუნდამენტური საზოგადოებრივი ძვრები გამოიწვია, პოლიტიკური ეკონომიის, როგორც ახალი საზოგადოებრივი მეცნიერების, პარალელურად წარმოშვა ლიტერატურის ასევე ახალი ჟანრი – რომანი. სწორედ ამის შესახებ წერს დევიდ კაუფმანი: „კომერციული კაპიტალიზმის სწრაფმა განვითარებამ და ინსტიტუციურმა კონსოლიდაციამ მეთვრამეტე საუკუნეში წარმოქმნა ეკონომიკის, სახელმწიფოს, მორალისა და სამოქალაქო უფლებების ახლებური აღწერისა და აპოლოგიის საჭიროება, რომელიც დაკმაყოფილებულ იქნა როგორც პოლიტიკური ეკონომიის, ისე რომანის მიერ“ [კუდმანსი, ოსტინი 1999: 97]. ჩვენთვის განსაკუთრებით საყურადღებოა ამ მოვლენის ერთ-ერთი მიზეზი, რომელიც თავის დროზე ჩამოაყალიბა ჰარვარდის უნივერსიტეტის პროფესორმა მარკ შელმა თავის გახმაურებულ ნაშრომში „ლიტერატურის ეკონომიკა“ [1978]. „შელის აზრით, ლიტერატურული ნაწარმოებები შედგება ტროპული შენაცვლებების ან მეტაფორებისაგან, რომელთაგან ზოგიერთი შეიძლება გავაანალიზოთ ეკონომიკური ცნებების მეშვეობით“. მაშასადამე, ეკონომიკური ლიტერატურული კრიტიკა ცდილობს ჩაწვდეს მიმართებას ლიტერატურულ გაცვლა-გამოცვლასა

და იმ გაცვლა-გამოცვლას შორის, რომელიც პოლიტიკური ეკონომიკის საფუძველს წარმოადგენს და გააერთიანოს ამ ორი სფეროს დისკურსები“ [იქვე 1999: 154]. ჩვენი კვლევის ობიექტად შერჩეული პერიოდი, რომელიც XIX საუკუნის შუა ხანების ქართული მწერლობის ორი თვალსაჩინო წარმომადგენლის – გიორგი ერისთავისა და ლავრენტი არდაზიანის – თემატურადაც და ენობრივი თვალსაზრისითაც იმ დროისთვის საკმაოდ თამამი ტექსტების შექმნას ემთხვევა, რა თქმა უნდა, არ იცნობდა ზემოაღნიშნულ ენობრივ დეფინიციებს. ვინაიდან ეს მწერლები ხელმძღვანელობდნენ კრიტიკული რეალიზმის სახელით ცნობილი მხატვრული მეთოდით, რომელიც ძირითად აქცენტს ტიპიზაციაზე აკეთებდა, ხოლო ენობრივი აქტივობა, რომელიც არა მარტო გმირთა ხასიათების გახსნას ემსახურებოდა, არა თუ შორეულ XIX, არამედ XX საუკუნის 60-იან წლებამდეც კი, და ისიც, უკეთეს შემთხვევაში, სტილურ თავისებურებებად იყო მიჩნეული. სწორედ ამის შესახებ წერდა ამ პერიოდის ერთი ახალგაზრდა ენათმეცნიერი არლი თაყაიშვილი: „არავისთვის უცხო ამბავი არ არის, რომ ზოგჯერ ენა და სტილი მივიწყებულია ჩვენი კრიტიკოსების ნაწარმოებებში. ისინი ცდილობენ, ღრმად ჩასწვდნენ მწერლის იდეურ-მხატვრულ კონცეფციას, ზედმიწევნით დაახასიათონ გმირები, მაგრამ ენაზე რომ მიდგება საქმე, რატომღაც ენას კბილს აჭერენ [თაყაიშვილი 1963: 41]. სხვა სიტყვებით „ენის მრავალსახეობის პრობლემა“ იმ დროისთვის ჯერ კიდევ დახურული იყო. კრიტიკული რეალიზმი, როგორც ვიცით, ის ლიტერატურული მიმართულებაა, რომელიც მიზნად ისახავდა ევროპის „პოლიტიკურად ინტენსიური და სოციალურად დიფერენცირებული“ საზოგადოების მხატვრულ ასახვას. ეს დროში ემთხვევა კაპიტალიზმის დამკვიდრების ხანას, როდესაც ადამიანთა ურთიერთობები, მათი სოციალური სტატუსი მატერიალური ფასეულობების შოვნა-შემენის ზედმეტად აქტივიზებულ, ზოგჯერ კი საკმაოდ მტაცებლურ უნარებს დაექვემდებარა. მეტიც, მდიდართა და ღარიბთა შორის გაჩნდა ე. წ. საშუალო ფენა [ინგ. middle state] – ბურჟუაზია, რომელიც ყველაზე უკეთ განასახიერებდა ახალი დროის სახეს და რომლის „წარმოქმნაც ეკონომიკის ფართო ისტორიული მოთხოვნილებით იყო განპირობებული“. ჩვენთან ბურჟუაზიული კლასი, თავისი კლასიკური გაგებით – ბოლომდე ვერც ჩამოყალიბდა, მეტიც, იგი თითქოს არც იყო ორგანული ქართველთა

ბუნებისათვის, რადგან, მცირედენი გამოწვევის გარდა, გამდიდრება ძირითადად არაქართველებმა შეძლეს. განსხვავებული ელფერი ჰქონდა კრიტიკული რეალიზმის განმსაზღვრელ მახასიათებლებსაც: „ბურჟუაზიული მსოფლმხედველობის არისტოკრატიულთან დაპირისპირებას“, რადგან იგი სოციალურ შინაარსზე მეტად ეროვნული დაპირისპირების ნიშნით დაიტვირთა. მით უფრო, როცა ცხადი გახდა, რომ „ფული აღმატება გვარსა და წარმომავლობას, სიმდიდრე – საუკუნეობით გამყარებულ ტრადიციასა და ეტიკეტს. ამასთან, გამოიკვეთა ძირითადი კონცეპტუალური ოპოზიციები: ფული/უფულობა; მატერიალური ბედნიერება/სულიერი სიმდიდრით მიღწეული ბედნიერება, „პატიოსანი ფული“/„არაპატიოსანი ფული“ [ბორევი 2001: 399] და ა. შ. ზემოაღნიშნულ მიზეზთა გამო საქართველოში ბურჟუაზიის განვითარება-ჩამოყალიბება თითქმის არ გასცილებია სავაჭრო კაპიტალის შექმნას. სწორედ ამ პროცესის ეტაპობრივი განვითარება ასახა კრიტიკული რეალიზმის პირველმა პერიოდმა. ყველაზე თვალსაჩინო მოვლენა, რომელიც XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ხდება – სახელმწიფოებრიობის გაუქმების შემდეგ – ამავე მოვლენაზე თავდაზნაურობის მწვავე რეაქციის (მხედველობაში, ცხადია, 1832 წლის შეთქმულება გვაქვს) უშედეგოდ დასრულება. მართალია, რუსეთის იმპერატორმა პოლონეთში გამართული სისხლისღვრის ფონზე (იქ აჯანყება 1830 წელს დაიწყო) ქართველი მეამბოხეები ნაკლები სისასტიკით დასაჯა, მაგრამ ამ მარცხმა შეთქმულებაში მონაწილეთ დადი დასავა და შექმნა დამარცხებულის გარკვეული სინდრომი: ერთი ნაწილი წარსულის იდეალიზაციას მიეცა და რომანტიკული ხასიათის ტექსტები შექმნა, მეორე, უფრო მცირე ნაწილი კი სინამდვილისადმი რაციონალური, შეიძლება ასეც ითქვას, მწვავედ კრიტიკული დამოკიდებულების გამო რეალიზმის სათავეებთან აღმოჩნდა. გიორგი ერისთავიც ერთ-ერთი „განდობილი“ იყო, თუმცა თავისი ასაკისა (1832 წელს იგი მხოლოდ 17 წლის ყმაწვილი იყო) და ევროპაში (პოლონეთში) განსწავლულობის გამო არამარტო ახალი ლიტერატურული მიმართულების, ახალი სამწერლო ჟანრის, კომედიოგრაფიის – და მასთან ერთად თეატრის, არამედ ახალი ენის, ახალი ლოგოსის შემქმნელიც აღმოჩნდა (უფრო ზუსტად, ეს იყო სამოციანელთა თაობის მიერ სალიტერატურო ენის შექმნის საწყისი ეტაპი). ასეთი ტიპის ცვლილებების გათავისებობის უნარი კი, როგორც წესი, დიდი სო-

ციალურ-ეკონომიკური ცვლილებებისადმი რეალისტური აღლოს მქონე მოღვაწეებს აქვთ. გ. ერისთავს ეს აღლო ნამდვილად ჰქონდა და ამიტომაც მან ცვლილება – აუცილებლობის არტიკულირება – ენით დაიწყო. აი, რას წერდა პლატონ იოსელიანი პიესა „გაყრის“ წინასიტყვაობაში: „მწერლობა ძველთა, გარდა რუსთაველისა და მცირეთა სხვათა, არა იყო ჩვეულებითის საუბარის ენით, რომელიც არის და უნდა იყოს ჭეშმარიტი ენა ხალხისა. დამწერმან ამა პირველისა ქართულს ენაზედ კომედიისა, თ. გ. ერისთავმან, დაბადა ენა ქართული ახალისა გვარისა მწერლობისათვის...“. სხვა სიტყვებით, ენის დემოკრატიულობისკენ გადადგმული ნაბიჯი მიჩნეულ იქნა სერიოზული სოციალურ-ეკონომიკური ცვლილებების მაუწყებლად და ეს პრინციპულად სწორი მიდგომაა. XIX საუკუნის საქართველოში ცნობილი ისტორიული მოვლენების შედეგად (ხდება ქვეყნის ახალი კოლონიზაცია) პარადოქსული ვითარება იქმნება, ანუ როგორც მოგვიანებით ითქვა, (ქვეყანა) ცხოვრობდა სიტყვით სხვისი „მფარველობის“ ქვეშ, ხოლო საქმით სხვისი „მონობის“ განცდით...“ [აბაშიძე 1893]. სახეზეა მოძველებული ეკონომიკური ფორმებისადმი მიჯაჭვულობის დემონსტრირება, რომელსაც ახდენს საზოგადოების არა რომელიმე მარგინალური ჯგუფი, არამედ სწორედ ყველაზე პრივილეგირებული და – ამდენად – მომავალ კულტურულ ორიენტირებზე პასუხისმგებელი ფენა. ეს არის თავადაზნაურობა, განსაკუთრებით კი – ამ ფენის ახალგაზრდა წარმომადგენლები, რომლებიც განათლებას უკვე ევროპის, განსაკუთრებით კი რუსეთის, უნივერსიტეტებში იღებენ და რომლებიც თავიანთი საზოგადოებრივი სტატუსისა და ევროპული განმანათლებლობის მიღწევებთან მეტი სიახლოვის გამო, წესით, ევროპულ ფასეულობათა შემომტანნი და დამწერგავნი უნდა ყოფილიყვნენ, უნდა მდგარიყვნენ ქვეყნის შემდგომი განვითარების ავანგარდში. ნიკოლოზ ბარათაშვილის პროგნოზი, გამოთქმული ლექსში „საფლავი მეფის ირაკლისა“: „ჟამ-ვითარებით გარდახვეწილთ შენთ შვილთ მიდამო/ მოაქვთ მამულში განათლება და ხმა საამო...“, ახმოვანებდა ამგვარი შესაძლებლობის მნიშვნელობას, თუმცა თავდაპირველად, როგორც ჩანს, ამასთან დაკავშირებულ იმედთა რეალიზებას იმედგაცრუება სჭარბობდა. ამ იმედგაცრუების მხატვრული ასახვის პროდუქტია გ. ერისთავის დრამატურგია და ამ დრამატურგიით გამოხატული ძლიერი კრიტიციკული პათოსი. აშკარაა, გ ი ო რ გ ი ე რ ი ს თ ა ვ ი

უფრო სმენით აღიქვამს გარემოს, ვიდრე ვიზუალურად. ამიტომაც მის მიერ საგანგებოდაა შერჩეული დიალოგებით აზროვნების მანერა, ანუ დრამატურგია, „ყოველდღიურობის გახმოვანების ერთ-ერთი ყველაზე ეფექტური საშუალება“, რომელიც წერის თვალსაზრისითაც ფრიად ეკონომიურია, შესაძლებლობებით კი – მრავალფეროვანი. მწერლობის ამ დარგს ახასიათებს ცხოვრებისეული სცენისა და კულისებისადმი ერთნაირი ინტერესი და ამიტომაც თვითგამოხატვის საშუალებად ინტონაციებით მდიდარ მეტყველებას ირჩევს, რაც პერსონაჟებს მათ სოციალურ სტატუსსა თუ რეგალიებზე არანაკლებად ახასიათებს. ზუსტადაა დეტერმინირებული როგორც დროება (თავისი განახლებული მნიშვნელობებით), ისე მისი მთავარი ფიგურანტები: გაღატაკებული თავადი, მერყევი ფსიქიკის, მორალურ-ზნეობრივად ჩამოუყალიბებელი ახალგაზრდა თავადიშვილი, ფულით აღზევებული გაიძვერა სომეხი ვაჭარი და მომსახურე პერსონალი, რომელთაც – თავიანთი ბატონების გადაძვიდეთ – ფარისევლობისა და ორგულობის გარდა არაფერი დარჩენიათ. გ. ერისთავის პიესების ანალიზის დროს ცნობილი კრიტიკოსი კიტა აბაშიძე ორ ძირითად ღირსებაზე ამახვილებდა ყურადღებას: პირველი – ცოცხალი სამეტყველო ენის ქუჩებიდან და ბაზრობებიდან შემოტანა, ენისა, რომელმაც შემდგომი სრულყოფა, როგორც აღვნიშნეთ, სამოციანელთა ენობრივ რეფორმაში პოვა და მეორე – იმ იმედის გამქარწყლებელთა წარმოჩენა, რომლებზედაც ზემოთ მივანიშნეთ. აი, რას წერს კ. აბაშიძე: „...მეორე დიდი მნიშვნელობა ამ კომედიების იმაში მდგომარეობს, რომ გ. ერისთავი თვისის ნიჭიერი კალმით პირველად შეეხო ჩვენში ახალ ცხოვრებას ამ ცხოვრებისგან შექმნილი პირობით. პირველად მან დაგვანახვა ძველის წყობილების – ფეოდალიზმის და ახლის – ვაჭრულის ბრძოლა, პირველის მისუსტება და მეორის გაღვივება. პირველად მან სცადა ახალ პირობებში აღზრდილ ახალგაზრდათა დახასიათება, პირველად მიაქცია ყურადღება ამ ჯგუფს საზოგადოებისას. პირველად მან დაასურათა და დაგვანახვა ახალის გარემოების ნაშობნი...“ [აბაშიძე 1893]. მართალია, ეს „უძღები შვილები“ „განათლებულის ენით“ მეტყველებენ, მაგრამ მას სიზუსტე და პრაგმატულობა აკლია. ვარშავიდან ახალდაბრუნებული ივანე დიდებულში (პიესიდან „გაყრა“) და პოეტი ბეგლარი და მიხეილი (პიესიდან „დავა“), წარმოგვიდგენენ იმგვარ ახალ ძალას, რომელსაც ყველა ნიშნით არსებული პატრიარქალუ-

რი წყობისადმი, აშკარად მოძველებული სოციალ-ეკონომიკური ურთიერთობებისადმი და, ზოგადად, ფეოდალური მორალისადმი სერიოზული პროტესტის გრძნობა უნდა გასჩენოდათ (თავიდან ამგვარი პროტესტის ნიშნები ჩანს კიდევ ქართული რომანის უქონლობის გამო ივანეს მიერ წარმოთქმულ ტირადებში, თუმცა მოგვიანებით იგი ფულზე ქორწინდება და მევახშის სიძე ხდება), მაგრამ ერთის მისწრაფება – შექმნას ევროპული ტიპის მეურნეობა სომეხი ვაჭრის, მიკირტუმ გასპარიჩის, დაცინვის საგანი ხდება (აქ მიმართავს სწორედ ავტორი ივანესა და მიკირტუმ გასპარიჩის ორი სამეტყველო ხაზის, ორი დისკურსის, ფაქტობრივად კი ორი მსოფლმხედველობის ირონიულ-სარკასტულ შერწყმას, რითაც ცხადყოფს თითოეული მათგანის უუნარობას) თავიანთი მოდავე მამების ახირებას აყოლილი, იმ ორ ახალგაზრდას კი იმავე მამების მსგავსად ძალზე უადვილდება ჩინოვნიკების მოსყიდვა და ამით უკანონობის არამართო აღიარება, არამედ მასთან შეგუებაც. ვფიქრობ, სწორედ ამ პერსონაჟებს უკავშირდება ავტორის განსაკუთრებული გულისტკივილი და მსგავს გარდამავალ ეპოქათა ამსახველი, კომედიოგრაფებისთვის დამახასიათებელი სეკსისიცი. გ. ერისთავი, როგორც დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში დამარცხებული ქართველი არისტოკრატი (იგი, როგორც ვიცით, ქსნის ერისთავთა შთამომავალი იყო), რომელსაც მალე მეტროპოლიის ყველაზე დახვეწილ დიპლომატთან, მეფისნაცვალ მიხეილ ვორონცოვთან, მოუწევს თანამშრომლობა (ამ თანამშრომლობის დროს იგი დამფინანსებლის „შემწეობის“ გონივრულად წარმართვა-მოხმარების შესაშურ ნიჭს ამჟღავნებს, თუმცა ივანე კერესელიძის მოგონებების მიხედვით, ვორონცოვის ფინანსური დახმარების შეწყვეტისთანავე – 1853 წელს – კარგავს ინტერესს საზოგადოებრივი საქმიანობისადმი, თავს ანებებს „ცისკარს“ და, რაც განსაკუთრებით საგულისხმოა, პედანტური თანმიმდევრობით, ფაქტობრივად, ყოველგვარი შეღავათის გარეშე ითხოვს კერესელიძისგან მისთვის გადაცემული სტამბის საფასურს), მაშინვე ცხადად ხედავს „რუსეთის ფეოდალურ-ბატონყმურ წყობილებასთან ქართული წყობილების სოციალური უნიფიკაციის“ შედეგებს [აკოფაშვილი 1960: 33]: მოჩვენებით წოდებრივ უპირატესობებს, რომლებიც შეცვლილ გარემოში ანაქრონიზმად ქცეულან, სავაჭრო კაპიტალის განვითარებასთან ერთად ფეოდალურ-ნატურალური მეურნეობის რღვევას და, რაც ყველაზე სავალალოა, ყო-

ველივე ამის გამო თავად-აზნაურთა დაცემა-გადაგვარებას. ეს უკანასკნელი კი არამარტო მათ გადაწყვეტილებებსა და ქცევათა მოტივაციებში, არამედ მათ ენაშიც ჩანს. გ. ერისთავის პიესებში გადმოსახლებული ეს პერსონაჟები უცნაურად მეტყველებენ. ესაა არა მარტო ქრონოლოგიურად საუკუნეთა გზასაყარზე, არამედ გეოგრაფიულადაც გზაჯვარედინზე მდებარე ქვეყნის წარმომადგენელთა მეტყველება, მათი ენობრივი ცნობიერების დემონსტრირება. აი, რას წერდა ამის შესახებ აკაკი ბაქრაძე წერილში „მეცხრამეტე საუკუნე“: „გიორგი ერისთავის პერსონაჟები ამღვრეული ენით მეტყველებენ: ქართულ-რუსულ-სომხურად. ასეთ პერსონაჟებს ცნობიერებას მოკლებულ ადამიანებს ვუწოდებდი... ეს კი სრულიად თავისებური მოვლენაა. ისინი არსებობენ მხოლოდ კოლონიურ ლიტერატურაში და იბადებიან ორი კულტურის შეჯახების დროს. მით უმეტეს, თუ ერთი კულტურა მეორეს ჩაგრავს პოლიტიკურად, სამხედრო და სახელმწიფო ძლიერების მხრივ...“ [ბაქრაძე 2005: 74]. სხვათა შორის, „გაყრაში“ საუბარია არა მარტო ცხოვრების ახალ ეკონომიკურ მოწყობაზე, არამედ ნახსენებია თვით ეს ცნებაც – „ეკონომიკა“, ოღონდ დამახინჯებულად – „ეკომონია“, ისე როგორც ეს პერსონაჟთა მეტყველების სტილს, მათს ინტელექტუალურ შესაძლებლობებს შეეფერება. მწერალი ამით საკუთრივ თავისი ეკონომიკური გამოცდილების ჭრილში წარმოგვიდგენს იმათ, ვისაც ძალიან შორეული წარმოდგენა აქვს როგორც ამ ახალ სიტყვაზე, ისე მის შინაარსზე. თუ გავიხსენებთ ნობელიანტი პოეტის, იოსებ ბროდსკის, ფრიად ორიგინალურ ენობრივ კონცეფციას (ის, როგორც ვიცით, აღიარებს შემოქმედზე ენის სრულ დიქტატს), რომლის ერთ-ერთ საყურადღებო ასპექტზე, ანუ ენის მეტაფიზიკურობაზე პოეტი ბროდსკისებურ მახვილს სვამს [ხაიროვი 2004: 94], დავრწმუნდებით ახალი ეკონომიკური კრიტიკის კვლევის მეთოდოლოგიასთან მისი მისადაგების მართებულობაში. იდეალურ შემთხვევაში, და ეს შემთხვევა ბროდსკისთვის ინგლისურია, ენის ლინგვოკულტურული ტიპი ასეთი ფორმულით განისაზღვრება: სუბიექტი – ზმნა – სუბიექტი, რაც გამოხატვის შესაძლებლობების მაქსიმუმს უდრის მაშინ, როდესაც ნაკლებად ლოგიკური ენა (ეს კი იმავე ბროდსკისთვის, მიუხედავად თავისი მონოლითურობისა, რუსულია), მაგ., დოსტოევსკის მხატვრული დისკურსი თავისებური სინტაქსური წყობით, „ემმაკური ჩახლართულობით“, „სიზუსტის უქონ-

ლობით“ შინაარსის ამბივალენტურობის გამომწვევი ხდება. აქედან რაციონალური ინგლისურისა და რეფლექსური რუსულის ანტონიმიური წყვილი. ამ მოსაზრების გათვალისწინებით შესაძლებელია არა ერთი კონკრეტული მწერლის ან პერსონაჟის, არამედ მთელი ერის პორტრეტირება, მისი ფსიქოტიპის დადგენა. გ. ერისთავის პიესებში, სადაც ახალ ეკონომიკურ ურთიერთობათა პირველი გამოვლინების ფონზე ყველა მონაწილე საკუთარ არსს ენით მატერიალიზებული აზრით, ენაში დაგროვილი ინფორმაციულობით ამჟღავნებს, შესაძლებელია მეტ-ნაკლებად სრული წარმოდგენა შევიქმნათ ახალ სოციალურ-ეკონომიკურ ფორმაციასთან შეხვედრისთვის ქართველთა მოუშაადებლობის ხარისხზე, არსებობის ფორმებში მათ უიმედო ჩარჩენაზე, სწორად მიმართული ინიციატივობისა და აქტიურობის დეფიციტზე, რომ არაფერი ვთქვათ ცხოვრების კანონზომიერებათა უცოდინარობით გამოწვეულ გულუბრყვილობაზე, რომლითაც, როგორც წესი, მხოლოდ გვერდით მცხოვრები უცხოტომელი სარგებლობს. „ძუნწის“ მთავარი პერსონაჟი კარაპეტ დაბაღოვი ასეთი პირდაპირობით ახასიათებს დროის ახალ ეკონომიკურ ვექტორს: „უფულო კაცისთვის არ არის ცხოვრება გაჩენილი“. გ. ერისთავისთვის პრობლემა სწორედ ამ რეალობის მისაღებად აუცილებელი აღლოიანობისა და უნარ-ჩვევების უქონლობაშია. თუმცა XIX საუკუნის ქართული კრიტიკული რეალიზმის კიდევ ერთი წარმომადგენელი ლავრენტი არდაზიანი, როგორც ჟურნალისტი და როგორც მწერალი, აფიქსირებს იმ ცვლილებებს, რომლებიც ამ მხრივ საზოგადოებაში სულ რაღაც ერთი ათეული წლის მანძილზე მომხდარა. ივანე კერესელიძისეულ ჟურნალ „ცისკრის“ ანტიბატონყმური მესიჯი იმ ახალგაზრდებისთვის, რომლებიც რედაქტორის გარშემო არიან შემოკრებილნი (გრ. რჩეულიშვილი, დ. ჭონქაძე, ი. ჩიქოვანი), ის უმთავრესი კონტექსტია, რომელიც ლიტერატურული ცხოვრების განახლებისთვის აუცილებელ წინაპირობად უნდა მივიჩნიოთ, ანუ – ეს ის სასტარტო პოზიციაა, რომელიც ახლებური ხედვისა და შეფასებების საშუალებას იძლევა. 1859 წელს ჟურნალი აქვეყნებს ლავრენტი არდაზიანის ლექსს „ფულები“, რომელშიც ფული პრაქტიკულად სამყაროს მმართველ უნივერსალურ ძალადაა აღიარებული და – ამასთან – აღიარებულია ე. წ. „ფულის ენის“ საყოველთაობა; სწორედ ისე, როგორც ამას ფ. დოსტოევსკისადმი მიძღვნილ ესეიში „დოსტოევსკის შესახებ“ წერდა ი. ბროდსკი: „მიწას-

თან, წყალთან, ჰაერთან და ცეცხლთან ერთად ფული მეხუთე სტიქიაა, რომლისთვისაც ანგარიშის გაწევა ადამიანს ყველაზე ხშირად უწევს...“ [ბროდსკი 2009: 17]. ლავრენტი არდაზიანი, მართალია, ფულებს „უწესოდ გაჩენილს“, „იუდას სისხლით სვრილს“, „სიმართლის დამჩაგვრელსა“ და „კაცთ ზნეობის გამრყენელს“ უწოდებს, თუმცა – ამასთან ერთად – აღიარებს მათს უნივერსალურ უნარს – თანაბრად აკეთონ ბოროტიცა და კეთილიც. ეს ფულის ენის სწორად წაკითხვის გამოვლინებაა. ეკონომიკური კრიტიკა მუდმივი მოძრაობის, განუწყვეტელი ფლექსიურობის, ყოვლისმომცველობის თვალსაზრისით ხედავს გარკვეულ სიახლოვეს ენასა და ფულს შორის, რასაც არც თანამედროვე მწერლები და კრიტიკოსები უარყოფენ (მაგ., იგივე ბროდსკი, ბორის გროისი). ბორის გროისი წერს: „ენა, რომლითაც აპელირებს დღევანდელი საზოგადოება, როდესაც სურს საკუთარ თავზე ისაუბროს, ფულის ენაა. ფული განაპირობებს სამყაროს ერთიანობას, ანუ ასრულებს ადრე რელიგიისთვის დაკისრებულ ფუნქციას და ა. შ.“ [Гройс 2003: 17]. შესაძლოა ფულის ამ ახალი სტატუსის შემენამ და ფულის ენის ინტუიციურმა წვდომამ უბიძგა ლავრენტი არდაზიანს შეექმნა ტექსტი ადამიანზე, რომელსაც ქმნის ფული. ეს სოლომონ ისაკიჩ მეჯღანუაშვილია. ავტორს აინტერესებს ის რთული გზა, რომელიც უნდა გაიაროს სოლომონის სოციალური წარმომავლობისა და სასტარტო მდგომარეობის მქონე უსახსრო კაცმა. „ფულის შოვნისა და დაგროვების“ დამაჯერებლად აღწერილი პროცესი მეტყველებს თვით ლავრენტი არდაზიანის ფინანსურ ჩვევებზე, მის გარკვეულობაზე იმდროინდელი (ანუ XIX საუკუნის 50-60-იანი წლების მიჯნა) ეკონომიკური ცხოვრების პირობებში, იმათ ფსიქიკაში, ვისაც სოციალური ლიფტის ერთი საფეხურიდან მეორეზე, მეორედან კი სულაც მესამეზე განუზრახავს ასვლა. არდაზიანის გმირი, თუ გავითვალისწინებთ ფულზე დაფუძნებული ჩვენი დღევანდელი ფასეულობებს, ოპტიმიზმს უფრო აღძრავს, ვიდრე პესიმიზმს. მართლაც, სოლომონის თავგანწირვა თვითდამკვიდრებისთვის, სულიერი და ფიზიკური სიკერპე, ნებისყოფის სიმტკიცე, უკვე საკმაოდ მდიდარმა ყველას, და, პირველ ყოვლისა, საკუთარი ოჯახის წევრებს თავი კვლავ ღარიბად მოაჩვენოს, იმ მიზანდასახულობის დემონსტრირებაა, რომლითაც თავს იწონებენ მომდევნო პერიოდის უმდიდრესი ადამიანები. ფულის დაგროვება, შემდეგ მისი გაცვლა-გამოცვლა, გასესხება თუ ღირებულება მუდმივ მოძრაობა-

შია, რომლის კვალდაკვალ იგება და ყალიბდება თავად მთავარი პერსონაჟის ზეალმავალი ცხოვრებისეული ეტაპები, ანუ – ეკონომიკური პოეტიკის წარმოჩენა შესაძლებელი ხდება ლიტერატურული წაკითხვის საშუალებით. ამ პრინციპით თავის დროზე გაანალიზებულ იქნა ჰენრი ჯეიმსის შემოქმედება, რომლის ავტორები იყვნენ დონალდ მალი და პეგი მაკორმაკი. რაც შეეხება ფულის მიმოქცევის გავლენას ადამიანის არამარტო მატერიალურ, არამედ მეტაფიზიკურ არსზე, მალისთვის ცხადია ტენდენცია, რომელსაც იგი ასე ახასიათებს „ფული და მისი გადაქცევა ცნობიერების მასალად“. თუ ამოვალთ იმ დებულებიდან, რომ „ტექსტები ღია სისტემებია, თუმცა მათი ღირებულება შეზღუდულია“ – ლავრენტი არდაზიანის საინტერესო ნაწარმოებს იმაზე მეტს ვერ მივაწერთ, ვიდრე ის ამის საშუალებას იძლევა, თუმცა ერთი რამ ცხადია – ის ეგზისტენციალური გამოცდილება, რომელიც მან თავისი პერსონაჟის ცხოვრების სახით წარმოგვიდგინა, მრავალმხრივ იყო გასაზიარებელიც და გასაანალიზებელიც, ამის ნაცვლად ჩვენ სულ ის ეპიზოდი გვახსოვდა, როგორ ცდილობდა გადიდკაცებას გუშინდელი ღარიბული ქოხის ბინადარი და როგორ ვერ მოიცილა მან თავისი გვარიდან სამულველი „ბგერათშეთანხმება ჯღან“.

ამრიგად, ქართული რეალისტური მწერლობის ორი წარმომადგენლის – გიორგი ერისთავისა და ლავრენტი არდაზიანის – ცნობილი მხატვრული ტექსტების წარმოდგენილი ანალიზის მიხედვით, კიდევ ერთხელ გაცხადდა ენის არამარტო როგორც „ყოფიერების სახლის“, არამედ მისი როგორც ცნობიერების მარკერის, სოციალური გარემოს ფორმირების ინსტრუმენტის შესაძლებლობანი. აღნიშნული გარდამავალი პერიოდის ენა უკვე თავის თავში მოიცავდა იმ ცვლილებათა, შეუსაბამო გადაწყვეტილებათა, წარუმატებელ ძიებათა, ეს ერთი მხრივ, მეორე მხრივ კი – სიახლისადმი მიწრაფებათა, ცხოვრების ახალ სარბიელზე გამოსულთა გამჭრიახობის, ამტანობის ერთობლიობას, რომელმაც მისი საინტერესო მუტაცია გამოიწვია. მწერლობამ, შეიძლება ითქვას, მხოლოდ გამოიყენა ეს მოცემულობა. გ. ერისთავისა და ლ. არდაზიანის პერსონაჟების მეტყველება არამარტო აცოცხლებს ატმოსფეროს, რომლითაც ჩვენი ისტორიის ეს მონაკვეთი ხასიათდებოდა, არამედ სძენს მას რაღაც განსაკუთრებულად მნიშვნელოვან შტრიხს. ეს ენა ცნობარია იმ კულტურულ, პირველ ყოვლისა კი, ეკონომიკურ ერთიერთობათა

თავისებურებებისა, რომლებიც ქმნიდნენ მაშინდელი აზროვნებისა და ცხოვრების სტილს.

ლიტერატურა

აბაშიძე 1893 – ვ. აბაშიძე, ეტიუდები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, წინასიტყვაობა, თბილისი.

აკოფაშვილი 1960 – გ. აკოფაშვილი, ცვლილებები აზნაურთა ფენის მდგომარეობაში XIX საუკუნის 1 ნახევრის აღმოსავლეთ საქართველოში, მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის, თბილისი.

ბაქრაძე 2005 – ა. ბაქრაძე, მეცხრამეტე საუკუნე, თხზულება-ნი რვა ტომად, ტ. 3, თბილისი.

ბროდსკი 2009 – ი. ბროდსკი, დოსტოევსკის შესახებ, ჟ. არილი, №9.

ვუდმანსი, ოსტინი 1999 – მ. ვუდმანსი, მ. ოსტინი, ახალი ეკონომიკური კრიტიკა.

Бразговская 2012 – Е. Бразговская, Чеслав Милош: Язык как персонаж, Москва.

Гроис 2003 – Б. Гроис, Язык денег, ж. Художественная литература, №47.

Хаиров 2004 – Ш. Хаиров, Если есть бог, то это для меня язык, НЛО, №67.

Nona Kupreishvili

Language as a Character

Summary

The analysis of the literary texts of two representatives of the Georgian realistic literature – Giorgi Eristavi and Lavrenti Ardaziani shows the possibilities of the language not only as "the House of Being" but also as a marker of the consciousness, the instrument for the formation of the social environment. The language of the said transitional period included the combination of changes, inappropriate decisions, unsuccessful researches, aspiration to the innovations, penetration and tolerance of the newcomers that led to its interesting mutation. Literature, one might say, only used these givens. The speech of the characters by G. Eristavi and L. Ardaziani not only brings the atmosphere of a certain period of our history to life but also gives it very important features. This language is a directory of the peculiarities of those cultural and economic relations that shaped the lifestyle and thinking of that period.